

**L'ascensió irresistible de l'astre literari de Joan Roís de Corella:
cinc anys de bibliografia (1993-1997)**

De la glòria literària corelliana

S. M. Cingolani va ser distingit a la XXVI edició dels Premis Octubre (1997) amb el guardó d'assaig Joan Fuster pel llibre II,14 de la *Bibliografia citada: Joan Roís de Corella: La importància de dir-se honest*. Les resonàncies wildianes del títol (i d'altres que circulen pel llibre, per exemple en relació a Virginia Woolf) són amenitats pròpies del gènere assagístic: no tenen cap significat esotèric ni transcultural. L'esment d'aquesta circumstància tan sols vol emfasitzar que finalment Joan Roís Corella ha atès el reconeixement de la seva vàlua com a escriptor en els termes literaris que escauen al delicat treball de composició i de retòrica que va aplicar a les seves obres. Val a dir que els equívocs no tan solament no han acabat, sinó que prometen continuar. Ara però, als anys del seu astre ascendent, les propostes foravians entorn de Corella, enlloc de carregar-li els neulers de la Decadència de la literatura catalana, com als temps del Noucentisme, s'inclinen a atribuir-li a poc a poc tota la literatura escrita a València a mitjan segle XV, del *Tirant al Procés de les olives*, pel cap baix. Em refereixo a les tesis que J. Guia expressa als títols II,17 a 20, especialment II,18: *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del «Tirant lo Blanc»*.

Cingolani per a bé i Guia per a mal ens situen, doncs, al cor d'una nodrida bibliografia corelliana recent (la quarantena de títols del llistat II de la *Bibliografia citada*). Aquesta quarantena, produïda en tan sols cinc anys, contrasta amb els 13 títols significatius del llistat anterior, que cobreixen unes tres dècades: un llistat exhaustiu podria doblar com a molt l'inventari! Em permeto de remetre als meus treballs I,1 i I,3 pel que fa a la «llegenda negra» corelliana, feliçment quasi difunta. Dic «quasi» perquè, tot i la notorietat de la *Tragèdia de Caldesa*, objecte de múltiples comentaris i traduccions (vegeu l'apartat 6), l'accés diguem-ne popular a la lectura de Corella es redueix ara com ara als vells productes I,10, I,11 i I,12 i al recent II,34, un llibret divulgatiu finalment «normalitzat», per dir-ho d'alguna manera. Resulta inquietant, per contra, l'absència de Corella, posem per cas, a la «Tria de clàssics» de l'Editorial Teide.

De la restauració dels textos

El flanc més descobert de la nova crítica corelliana és la necessària restauració dels textos. Manca, com és sabut, una edició crítica que posi al dia l'encara imprescindible *vulgata* de Ramon Miquel Planas dintre de la seva «Biblioteca Catalana», que remunta al 1913, i que doni cabuda també a l'obra magna del Corella traductor del Cartoixà, que cal llegir als incunables. Registrem una provatura de restau-

ració de la *Tragèdia de Caldesa* a I,7. Personalment vaig tenir ocasió de comprovar que les aportacions del manuscrit del Trinity College de Cambridge, ja aprofitades en part al text de I,10, forneixen millores importants, almenys pel que fa al *Plany dolorós de la reina Hècuba* (I,4). Ara T. Martínez ha reprès la qüestió als núms. II,29 i 30 a propòsit del text del *Triumfo de les dones* (obreta sobre la qual R. Cantavella, a II,6, i A. Carré, a II,9, han aportat puntualitzacions en el terreny del debat pro i antifeminista). C. Wittlin, per la seva banda, enriqueix el llistat d'obres de Corella editades modernament amb la publicació d'un text només conegut fins ara a través de les descripcions de l'únic incunable que ens l'ha transmès: II,40, *La visió a la porta de la senyora nostra de Gràcia*. El mateix Wittlin també s'ha esmerçat, a la seva Universitat del Canadà, en la compilació d'unes concordances electròniques corellianes (II,38), que generosament ofereix als estudiosos d'aquest cantó de l'Atlàntic en còmodos disquets, a través del Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona. Com molt bé argumenta aquest investigador, l'ajut de la informàtica és impagable a l'hora de preparar un text crític, sobretot quan, com s'escau amb Corella, la transmissió de la seva obra interfereix amb la d'altres, com és el cas del *Tirant lo Blanc*, i implica fenòmens de doble redacció, com s'ha posat de manifest recentment (tot i que M. de Riquer, a I,9, ja parla de dues «edicions», a propòsit del *Juí de Paris*, p. 313, nota 31).

En realitat els treballs més prometedors pel que fa a la confecció del text crític de Corella provenen dels núms. II,3 i II,36, respectivament d'A. Annicchiario i J. Turró. El primer treball sotmet a anàlisi les dues cartes amoroses de l'*Aquilles i Polixena* a partir dels manuscrits del Trinity College de Cambridge, de la Biblioteca Universitària de València (còdex Mayans) i de la Biblioteca de Montserrat (cançoner del Marquès de Barberà). Si les variants de Cambridge i de Mayans presenten la tipologia habitual d'errors d'un text copiat per dues mans diferents, les de Montserrat obren un seguit d'interrogants que Annicchiario proposa de resoldre assignant a aquest darrer text el paper d'una redacció primitiva i al transmès per Cambridge i Mayans el d'una una de més definitiva, retocada pel propi autor (p. 15). D'altra banda, el cap. 369 del *Tirant* manlleva la primera de les lletres de l'obra corelliana, la d'Aquilles, frases soltes de la qual apareixen també en d'altres indrets de la novel·la; en canvi, el 188 aprofita alguns trossos de la resposta de Polixena (ps. 71-73). L'anàlisi de les variants revela que Martorell hauria pogut tenir accés a les dues versions detectades per Annicchiario (ps. 37-48).

Tornarem a parlar de la connexió amb el *Tirant*, ara convé afegir que Turró a II,36 enceta pel seu compte el discurs de les dobles redaccions a propòsit de la *Tragèdia de Caldesa*, en un article dedicat sobretot, com veurem, a la protagonista femenina. El crític arriba a postular una «segona redacció de l'autor» per a la *Tragèdia* a través de l'acarament dels textos copiats al Jardinet d'Orats (Biblioteca Universitària de Barcelona) i el còdex Mayans de València amb els manlleus de l'obreta dintre del *Tirant* (ps. 109-111). Turró parla de la memòria com intermediària en les operacions de tria i reelaboració que Martorell fa de Corella, d'acord amb un *modus operandi* escolar propi de la transmissió de les lletres anti-

gues, que hom practicava arreu de l'Europa culta al segle xv. Per a Turró, doncs, la còpia del Jardinet d'Orats presenta una segona redacció de la *Tragèdia de Caldesa* en relació a la versió del còdex Mayans (l'absència de l'epíleg ha de ser atribuïda, però, a una defecte de l'antígraf del copista, Narcís Gual).

D'homologar Corella més enllà del nostre clos

Com es pot veure, per fer avançar els coneixements sobre Corella, cal controlar mil·limètricament la transmissió dels textos, les relacions de l'autor amb els contemporanis i, sobretot, tenir una noció suficient de com es produïa i com es valorava en els ambients lletraferits occidentals de la segona meitat del xv el que avui en diem «literatura de creació» i que aleshores hauria merescut més pròpiament el nom de «literatura d'imitació». Ateses aquestes circumstàncies, la comprensió dels escriptors tardomedievals millora necessàriament de forma global, diguem-ne interactiva; vegeu, per exemple com l'assumpció corelliana d'estil·lisme d'Ausiàs March pot esdevenir significativa a l'hora de precisar delicades interpretacions de textos del segon, a II,5.

D'altra banda, des de la perspectiva de la inclusió de Corella en el cànon dels grans escriptors tardomedievals (que és el lloc que li correspon), és evident que no n'hi ha prou amb els cops de mà dels hispanistes: el que F. Rico va donar-li a I,7 i I,8, o el del minuciós treball de fonts de bestiar que duu a terme A. Deyermann II,15. En canvi, em sembla un símptoma excel·lent el tractament de Corella a la monografia de H. A. Kelly (II,23) sobre la supervivència de la noció clàssica de tragèdia (Aristòtil, Horaci, Ovidi) entre els tractadistes medievals (Isidor, Averrois, Albert Magne) i els escriptors dels segles xiv i xv. A l'hora d'analitzar els efectes pràctics de les teories en qüestió i després d'haver repassat Chaucer, a l'apartat de la Península Ibèrica, hom tracta de la nostra *Tragèdia de Caldesa* (ps. 211-215) i de la *Tragèdia de Lançalot* de mossèn Gras (ps. 215-217). La presència d'aquests dos textos en el panorama dels qui concebien la tragèdia com un complicat exercici retòric, consistent en una explosió de lamentacions entorn d'un fet luctuós irreversible, rescata les antigues lletres catalanes dels llimbs on desgraciadament solen residir fora del nostre clos erudit; convindria ara que els seus pobladors habituals, en justa correspondència, i ho dic pensant explícitament en les aportacions de J. Guia, reflexionéssim seriosament sobre el conjunt del panorama literari del Tres i del Quatre-cents.

De la documentació

No és privativa del cas Corella, òbviamment, la conveniència de controlar la documentació històrica. Chiner, a II,10, i Villalmanzo, a II,37, inclouen dades sobre el nostre autor en tractar del *Tirant*; el primer, a més, a II,11, documenta el

seu naixement el 28 de setembre de 1435 (al 1458, doncs, quan escriu la *Tragèdia*, comptava 23 anys), nega la seva condició de primogènit (amb la qual cosa deixa de ser sorprenent la seva carrera eclesiàstica), publica el seu testament (redactat el 1478) i precisa la data de la seva mort (6 d'octubre de 1497, als 62 anys). Aquestes són les noves dates sobre les quals s'ha de fonamentar la cronologia de l'obra literària de Corella: després de la sistematització de M. de Riquer, a I,9, ho ha tornat a intentar Cingolani a II,14, com veurem a l'apartat 8.

Un altre sector on ha incidit la crítica ha estat el de la identificació de Caldesa, l'estimada «caiguda» de Corella. J. Parramon, a II,32, es decanta per un personatge de carn i ossos, a qui atribueix les cobles d'autor femení del *Debat amb Caldesa*. J. Turró, per contra, al ja esmentat II,36, aporta dades que justifiquen la seva proposta alternativa: Caldesa és una «creació col·lectiva» del públic de Corella. Aquest hauria fet aparèixer el nom tot just a la *Tragèdia* i al maldit «Si'l ferro calt». El *Debat amb Caldesa*, en canvi, de text tan deturpat, és una obra d'imitació. El cavall de batalla de Turró és la presència d'una «cançió de Caldesa» al ms. de la Biblioteca Nacional de París, ital. 590, fol. 80r, (transcrita a la p. 113): el còdex és d'origen napolità i la lletra que copia el poema es pot relacionar amb la cort del príncep de Viana. Les connexions vianistes de Corella són àmpliament conegudes; Turró afegeix, entre d'altres, la dada que Corella va adreçar una lletra a Yolant d'Urrea (i no d'Urleda, que es una mala lectura), membre d'una família clau en aquestes connexions, també en relació amb els Martorell i els March.

De la connexió «Tirant»

A I,9, M. de Riquer reporta la seva polèmica amb J. Coromines a propòsit de la presència d'un fragment de l'*Hero i Leandre* al cap. 473 del *Tirant* (ps. 310-311, nota 22). D'ençà d'aquest moment no hi ha hagut més dubtes sobre la «direcció» dels manlleus: el *Tirant* incorpora d'ací d'allà textos corellians al costat de múltiples d'altres de procedència diversa. Obro una digressió divulgativa: cal dir manlleus (calcs, préstecs, o un altre mot que no connoti cap manipulació textual abusiva, escandalosa o sospitosa de vés a saber què). Imitar bons models al segle XV no era un delictes contra la propietat intel·lectual, perquè emular els mestres segons les regles de l'art de la composició constituïa un timbre d'honor: era, ni més ni menys, el resultat final del lent procés d'adquisició de les habilitats pròpies d'un escriptor (*dictator*, poeta, expert de retòrica i gramàtica, estudiós de les Arts.) Per això Corella, quan va elevar el vulgar valencià a l'alçada d'Ovidi i de Sèneca en delicades filigranes mitològiques i fins i tot en una obra «nova» com la *Tragèdia de Caldesa*, va esclatar com un valor de primera magnitud i, de retruc, va resultar que estalviava a Martorell, un escriptor més apressat (i amb més pàgines blanques per davant), la feina de practicar l'operació imitativa de cap i de nou.

L'afany de Martorell de servir-se de textos aliens sumàriament retocats és una característica de la seva manera de fer que, en d'altres autors, adquireix matisos diferents. L'anònim del *Curial*, per exemple, tendeix a redactar més a fons les seves fonts (vegeu J. Turró, a III,11). Quan no li resulta avinent practicar la imitació, es permet remissions per la via directa, comptant que el lector recorda perfectament el passatge que li esmenta: voleu saber com era de bella Laquesis? Actualitzeu a la ment la descripció que les *Històries troianes* de Guido delle Colonne fan d'Helena (vegeu, a III,3, I, p. 97). Voleu saber les ganes d'estar sols que tenien Curial i la Güelfa després de la cerimònia nupcial? Busqueu a la memòria què diuen les *Històries troianes* de Guido delle Colonne a propòsit de Jasó i Medea presos per la passió d'amor (vegeu, a III,3, III, p. 255). Per a un observador dels nostres dies, no iniciat en la matèria, el fenomen de l'escriptura imitativa de les antigues lletres europees pot ser copsat tot d'una a través de la comparació amb un fenomen semblant present al llenguatge cinematogràfic. Només cal repassar els *remakes* continuats de pel·lícules famoses, les cites d'homenatge que alguns directors fan dels seus mestres més venerats (seqüències, fotografies, esments verbals) o fins i tot la inclusió de fragments de pel·lícules antigues, generalment amb finalitat còmica, dintre de propostes narratives noves que hi presenten alguna analogia.

C. Miralles, a I,6, va iniciar, de fet, el discurs crític que encara sostenim a propòsit de la connexió corelliana del *Tirant*, tal com l'ha definida després A. Hauf als treballs bessons II,21 i II,22, fonamentals per a comprovar com funciona el mètode filològic d'aproximació als textos antics. Ja s'ha esmentat l'interès de l'aportació de F. Rico, a I,8, que incideix en els materials de font homilètica subjacents a la *Tragèdia de Caldesa* i a la represa que en fa Martorell a l'episodi de l'engany de la Viuda Reposada. En el moment en què M. de Riquer, en efecte, preparant la seva *Aproximació al Tirant* per al centenari de l'*editio princeps* entorn de 1990 (III,10), va veure clara l'operació imitativa de l'escriptura de Martorell a la llum de la crítica de les darreres dècades, es va apressar a retirar el nom de Martí Joan de Galba de la portada de les seves edicions de l'obra (tant de la catalana com de la versió castellana de 1511; A. Hauf manté el segon nom entre interrogants a la seva edició). Res més just pel que fa a Riquer, ja que ell mateix havia proposat la hipòtesi de l'autoria compartida cap a 1947, quan no podia explicar-se en termes estrictament literaris les variacions estilístiques de la novel·la. En aquella data, en efecte, era moneda corrent projectar en els textos anteriors al segle XIX les exigències d'originalitat i creativitat que la literatura més recent, del Romanticisme a les Avantguardes, ha fixat com a condició *sine qua non* de l'ofici d'escriptor. Però d'aleshores ençà s'ha escolat mig segle de bibliografia crítica!

No calia cap segon autor per a una novel·la construïda com un tot homogeni bé que redactada aprofitant materials previs: cartes de batalla del propi Martorell, el Gui de Warwick, els *Dotze treballs d'Hèrcules* d'Enric de Villena, el *Llibre de l'orde de cavalleria* de Lluïl, el *Lancelot* en prosa, fragments d'escriptors del país

(de Cerverí a Eiximenis passant per Bernat Metge), més fragments d'escriptors contemporanis castellans i italians, un florilegi de clàssics i pseudoclàssics molt divulgats i traduïts i, com a model i nord de preciosisme formal, Roís de Corella (vaig suggerir un plantejament així a III,1). Llevat d'alguna reticència escadussera (vegeu J. Fuster, a III,4, i Wittlin, a III,12), hom ha assumit que el text del *Tirant* és un mosaic produït pel seu redactor-compiler: cal treballar, doncs, en la identificació de les peces i discutir sobre el sentit de la recomposició (vegeu S. Cingolani, a III,2; J. Hauf, a III,5; T. Martínez, a III,6; J. Pujol, a III,7 i III,8, i X. Renedo, a III,9). D'altra banda, les edicions crítiques venidores del *Tirant* i de molts dels textos que hi estan implicats, com els de Corella, hauran de tenir present aquesta circumstància, com ja ho estan fent les restauracions del text de l'autor que ens ocupa (vegeu l'apartat 2).

Aquesta digressió m'ha permès d'evocar el plantejament general des del qual, a l'apartat 1, s'ha objectat en contra de la propensió «atribucionista» de J. Guia a II,18: Corella seria l'autor del *Tirant*, o el coautor al costat de Martorell, després de la «jubilació» de Galba. Com que es tracta d'un problema epistemològic, l'objecció a la totalitat que s'hi conté no desautoritza la tasca de confrontació de textos sobre la qual l'autor basa les seves especulacions: els passatges paral·lels que Guia registra (tant a II,18 com a les seves altres aportacions) ostentarien el valor d'una pacient feina feta, si el seu programa de recerca tingués un mínim trellat. J. Guia esgrimeix, en efecte, un únic instrument de treball: l'estudi de la fraseologia segons el *mètode paremiològic* proposat per Maria Conca el 1994 (ps. 26-27). Es tracta d'un sistema de comparació de passos paral·lels concebut per a ser aplicat a textos contemporanis i que no conté cap precaució davant del fet que, com s'acaba de recordar, la composició literària al segle XV funcionava precisament sobre el principi de la imitació. Heus ací doncs, que la simple detecció de semblances en textos escrits seguint aquest procediment deixa automàticament de ser significativa per ella mateixa: el mètode no és aplicable al material triat. Per això moltes de les observacions personals que constellen l'exposició de les troballes intertextuals es perden pels camins de l'opinió en solitari: que si Martorell podia o no seguir un escriptor més jove que no pas ell (p. 23), que com podia estar al corrent Martorell de les faules ovidianes (p. 24), etc.

Tot l'edifici de Guia descansa sobre una intuïció, òbviament, a priori: si hi ha textos de Corella al *Tirant* és que Corella va escriure la novella o, almenys, va col·laborar amb Martorell. Hi hauria una prova de caràcter positivista: que el *Tirant* inclogués calcs d'obres corellianes posteriors a la mort de Martorell. Com que no hi ha evidències irrefutables en aquest terreny, només fraseologia afí, aquí és on falla precisament el mètode paremiològic: la fraseologia «de gust corellà» era, en realitat, material d'ús lliure! Donar més voltes a la qüestió encalla la recerca i no prova la intuïció inicial. Vegeu aquesta seqüència: [1] «Tenien, Martorell i Corella, una mateixa *veu*, amb unes mateixes *modulacions* (alta, baixa, rogallosa, esforçada, etc.)?». [2] Com que pràcticament els únics prosistes catalans d'aleshores eren Corella i l'autor o autors del *Tirant* i [3] com que resulta difícil imaginar

una identificació tan pregonia i constant d'un escriptor envers fórmules lingüístiques d'altri, [4] el més raonable és pensar que els estilemes suara reportats eren propis de Corella, tot i que no sapiguem, encara, com ni per què els escrigué en el *Tirant*» (p. 169). Respostes: [1] Les *veus* es modulaven seguint les prescripcions de la retòrica i, sí: dos escriptors podien ser igualment alts, baixos, rogallosos, etc., segons convingués. [2] Corella i Martorell no són els únics prosistes dels seus dies, vegeu els índexs del tom de M. de Riquer, a I,9 i l'anònim del *Curial*, citat suara. [3] No resulta gens difícil imaginar identificacions pregones entre dos autors quan el sistema d'aprenentatge de l'escriptura passava per la memorització dels models. [4] Negades les premisses, cau la conclusió, que d'altra banda explica un fenomen fosc a través d'un d'encara no aclarit.

De la «Tragèdia de Caldesa»

L'obra més notòria de Corella és, evidentment, la *Tragèdia de Caldesa*, com queda recollit al títol de I,11 i a l'interès preferent de F. Rico, a I,7 (que, com hem vist, en forneix un text restaurat). Moltes de les valoracions estètiques de J. Fuster, a I,5; de M. de Riquer, a I,9, i de J. Romeu Figueras, a I,13 no han perdut gaire del seu valor a la llum de les noves aportacions. No és el cas, tanmateix, de la interpretació biografista en sentit estricte (present en aquests mateixos i a I,10), que es pot resumir amb la frase fusteriana de la rendibilitat exemplar del «Corella cornut». Aquesta mena de discurs ha sobreviscut d'ací d'allà, per exemple en un treball ja citat de J. Parramon (II,32), en un altre de Wittlin (II,39), i en algunes de les celebracions periodístiques d'aniversari que vam llegir durant el 1997. A I,2 ja vaig insistir en la centralitat de tradicions literàries molt conegudes (la ficció autobiogràfica, l'experiència lírica d'Ausiàs March) en el relat en primera persona d'una obra, que, tot i la seva extrema brevetat, sembla oferir un rerefons interminable de models i ressonàncies. D'ençà del suggeriment homilètic de F. Rico, ja esmentat, a I,8, el panorama de fonts advertides de la *Tragèdia* s'ha ampliat amb més connotacions marquianes i trobadoresques (A. Annicchiario, a II,2; R. Cantavella, a II,7, i J. Pujol, a II,33), amb la seva vinculació amb l'herència medieval de la tragèdia clàssica (II,7; II,23, vegeu l'apartat 3), amb ressons dels poetes elegíacs llatins, detectats per C. Garriga, a II,16, i amb la recuperació d'un model terencià del qual Cingolani treu molt bon partit al seu llibre (vegeu l'apartat 8). Com s'ha vist a l'aparat 4, les lectures biografistes de la *Tragèdia* impliquen la condició de personatge real per a l'«íclita donzella» que la protagonista: caldria arribar a un equilibri entre els deutes del text amb la tradició literària clàssica i medieval, el valor moral emblemàtic de l'anècdota que conté i la seva dimensió històrica, llegida, això sí, al marge de la noció romàntica de sinceritat.

El prestigi de la *Tragèdia* es manifesta en les traduccions i les glosses de què ha estat objecte. Si qui signa en va embastar un text castellà a I,3, A. Annicchiario

ha publicat la seva lectura plena de puntualitzacions, acompanyada d'una versió italiana a II,2. C. Wittlin, per la seva banda, presenta la seva traducció anglesa, a II,39. Tots semblen estar d'acord, doncs, pel que fa al caràcter emblemàtic del mite de Caldesa en Corella. Tanmateix, si a II,4 aquest mite se'm situava a l'inici cronològic dels escrits que l'autor va dedicar al desengany amorós, Cingolani, a II,14 argumenta a favor d'una funció conclusiva de la *Tragèdia* en aquest mateix assumpte. Cingolani, d'altra banda, com veurem a l'apartat 8, explica la singularitat i l'èxit de l'obreta amb convinents raons d'història literària.

De moltes observacions disperses

Un cop d'ull al llistat II mostra que l'obra de Corella ha estat encara objecte d'un munt d'altres aproximacions, que van des d'una aportació lingüística de caràcter tècnic (M. V. Adell, II,1), a una visió a la religiositat de l'autor (J. F. Pardo, a II,31), a la detecció de noves fonts (R. Cantavella, II,8, o C. Garriga, II,16, entre d'altres que ja s'han esmentat), al comentari literari, generalment enfocat des del comparatisme. Així R. Lapesa llegeix l'*Oració* de la Verge de Corella al costat de Berceo, a II,24; L. Martín contrasta l'ús dels materials de bestiar en Corella i en d'altres poetes de la tradició, com ara Pròxita, a II,27, i V. Martines valora alguns tòpics retòrics corellians a la llum de fonts italianes contemporànies, a II,28. Dos treballs incideixen en els mètodes d'adaptació d'Ovidi: L. Lucero, a II,25, i E. Trilla i V. Cristóbal, a II,35; C. Wittlin a II,41, per la seva banda, també combina l'anàlisi de les adaptacions del poeta llatí amb les que Corella fa de la *Legenda aurea* a les vides de sants. Només trobo una aportació adscrita a un corrent crític que reclami la denominació d'origen: l'aproximació narratològica de D. Madrenas i J. M. Ribera, a II,26.

De la moral en l'escriptura o el Corella de Cingolani

Els dos articles corellians de Cingolani, II,12 i II,13, apunten les tesis centrals del llibre II,14, a saber: en primer lloc, els filtres teòrics que la concepció de la literatura de l'autor imposa a la temàtica escollida. El principal d'aquests filtres és la dimensió moral de l'escriptura, que esdevé necessàriament mirall de comportament per al lector. Els temes clàssics doten els relats d'una distància temporal que els fa aptes per a reflectir situacions especialment conflictives, d'aquí la rendibilitat de les evocacions mitològiques i la singularitat de la *Tragèdia de Caldesa*, situada en el present. L'altra peça bàsica de la intervenció de Cingolani és una proposta de datació de les obres de Corella construïda sobre una hipòtesi a propòsit de la seva pròpia evolució literària.

La importància de dir-se honest s'articula en vuit unitats. El cap. 1 (ps. 19-54) està destinat a transmetre la noció que el personatge real Corella és inabastable:

tot el que sabem d'ell es vehicula a través de la literatura i de les seves convencions, entre les quals Cingolani subratlla el paper de la ficció que a la baixa Edat Mitjana embolcalla l'expressió del que per a nosaltres són sentiments íntims. D'aquí la necessitat de controlar els models de Corella i la utilitat de recórrer al concepte de «literatura mitjana», que Francesco Bruni va formular per a explicar la suspensió del judici moral en certes obres literàries del Boccaccio jove. Malgrat aquesta llunyania del Corella real, Cingolani presenta com a problemàtica la seva relació amb la temàtica preferent de la seves prosas, l'amor-passió, tractat amb insistència tot i la negativa de l'autor d'avenir-se a trobar-li cap justificació. En el fons Corella defuig un plantejament teòric satisfactori de la seva activitat literària; Cingolani creu, a més, que cal afegir-hi una total manca de biografisme: «L'obra de Corella ens revela les tensions espirituals d'un escriptor» (p. 53), però difícilment anirem més enllà.

Pel que fa a la cronologia interna, al cap. 2 (ps. 55-84), es parteix de la base que tots els textos aprofitats al *Tirant* han de ser anteriors al 2 de gener de 1460, dia en què Martorell data el començament de la seva obra (p. 58), escrita amb certs textos de Corella presents a la ment. D'aquí que la producció profana del nostre s'ordini en dues fases a banda i banda de la *Tragèdia de Caldesa*, del 1458. La dedicació a la redacció d'obres mitològiques s'explica com a exercici propi d'una fase de formació centrada en l'estudi i la pràctica de la retòrica (la precocitat de Corella no constitueix cap problema). L'adquisició del mestratge en teologia a partir de 1469 correspon a una inflexió cap als temes religiosos. Aquesta nova etapa també experimenta una evolució, des de les obres narratives exemplars, a la traducció, que és vista com la renúncia definitiva a tota originalitat creativa. A la p. 69 es planteja un tema fonamental: on va estudiar retòrica Corella? Com va aprendre a emular en la seva llengua materna Ovidi, Sèneca, Terenci, Virgili i Boccaccio? Les dades escadusseres que reuneix Cingolani no poden proporcionar respostes concretes i assenyalen un altre flanc descobert de la nostra tradició erudita.

Les dues unitats del cap. 3 (ps. 85-177) analitzen el tractament que dona Corella a la cavalleria i a la guerra, per una banda, i a la passió d'amor i a les dones, per l'altra. Es tracta de pàgines analítiques que condueixen a la conclusió que el nostre autor es mou contínuament entre les contradiccions insuperables que separen les seves conviccions pacifistes i antieròtiques dels temes literaris que cultiva; d'aquí la riquesa de matisos que exhibeix i la fragilitat de l'equilibri de la seva escriptura.

El cap. 4 (ps. 179-203) intenta extreure una doctrina literària del *Parlament en casa de Berenguer Mercader*, amb l'ajuda de les teories que Dante i Boccaccio van formular a propòsit del sentit de la ficció. Sembla que Corella defensa la legitimitat de la literatura en la mesura en què vehicula ensenyaments útils a través de ficcions versemblants. Aquestes consideracions es completen al cap. 5 (ps. 205-218) amb algunes reflexions sobre la recepció medieval dels comentaris d'Averrois a la *Poètica* d'Aristòtil, els quals van contribuir a fixar la noció que la literatura pertanyia als dominis de l'ètica.

Els darrers caps. se centren en la *Tragèdia de Caldesa*: el 6 (ps. 219-244) des de la seva relació amb les altres obres amoroses de Corella, el 7 (ps. 245-262) en la perspectiva d'una connexió temàtica amb la comèdia *Eunuchus* de Terenci, i el 8 (ps. 263-294) com un assaig final d'interpretació global d'un missatge literari complex i canviant. Heus ací una clau: «La literatura és literatura; si és tragèdia i, amb això, ben allunyada de la realitat, es pot conrear amb tota legitimitat. La realitat és realitat, és comèdia, i aquí ha d'intervenir un tipus de moral diferent que no es pot permetre la compassió ni cap justificació per l'amor-passió» (p. 293).

La principal virtut del llibre de Cingolani és l'esforç de repensament de l'obra de Corella a partir d'una contextualització en la teoria i la pràctica de la literatura dels seus dies. El seu enemic més conspicu, en canvi, és la necessitat d'improvisar davant de la manca de precedents suficients en aquesta mena d'exercicis: benvingut sigui el Corella literàriament vacil·lant, turmentat i contradictori de Cingolani i augurem-nos que noves recerques confirmen aviat les menys consolidades de les seves deduccions.

LOLA BADIA

BIBLIOGRAFIA CITADA

(l'asterisc assenyala edicions o materials ecdòtics)

I. TÍTOLS CORELLIANS SIGNIFICATIUS DES L'ANY 1964 AL 1992

1. BADIA, Lola, «En les baixes antenes de vulgar poesia», *Corella, els mites i l'amor*, dins *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, Barcelona, Quaderns Crema, 1988, ps. 145-180.
2. BADIA, Lola, *Ficció autobiogràfica i experiència lírica a la Tragèdia de Caldesa de Joan Roís de Corella*, dins *Homenaje al profesor Antonio Vilanova*, I, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989, ps. 75-93. També a L. B., *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, ps. 73-91.
3. BADIA, Lola, *Materiales para la interpretación de la obra literaria de Joan Roís de Corella*, «Revista de Filología Románica», núm. 6 (1989), ps. 97-109.
- *4. BADIA, Lola, *El Plany dolorós de la reina Hècuba de Joan Roís de Corella. Restauracions i contextos*, dins *Miscel·lània Joan Fuster* (eds. A. Ferrando - A. G. Hauf Valls), III, Barcelona/València, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, ps. 195-223.
5. FUSTER, Joan, *Lectura de Roís de Corella*, dins *Obres Completes. I. Llengua, Literatura, Història*, Barcelona, Edicions 62, 1968, ps. 285-313. Reedició

- ció a *Misògins i enamorats* (ed. A. Hauf Valls), Alzira, Bromera, 1995, ps. 207-236. Extractat a *Estudis d'història cultural. Antologia de textos* (ed. F. Pérez Moragón), Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 1992, ps. 75-84.
6. MIRALLES, Carles, *Raons de Mirra en boca d'Esperança. (Sobre un altre plagi de Roís de Corella en el Tirant lo Blanc*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 37 (1977-1978), ps. 140-147. També a C. M., *Eulàlia. Estudis i notes de literatura catalana*, Barcelona, Edicions del Mall, 1987, ps. 51-62.
 - *7. RICO, Francisco, *Imágenes del Prerrenacimiento español: Joan Roís de Corella y la Tragèdia de Caldesa*, dins *Estudios de literatura española y francesa, siglos XVI y XVII. Homenaje a Horst Baader*, Frankfurt, K. Dieter, 1984, ps. 15-27. L'estudi que acompanya l'edició, en català, com a pròleg al núm. I, 11, ps. 11-19.
 8. RICO, Francisco, *Caldesa, Carmesina y otras perversas*, dins *Primera cuarentena y tratado general de literatura*, Barcelona, El festín de Esopo, 1982, ps. 91-92. També a *Miscel·lània R. Aramon i Serra*, IV, Barcelona, Curial, 1984, ps. 235-236.
 9. RIQUER, Martí de, *Joan Roís de Corella*, dins *Història de la literatura catalana*, III, Barcelona, Ariel, 1964, ps. 254-315. Reedició: Barcelona, Planeta, 1984.
 - *10. ROÍS DE CORELLA, Joan, *Obra profana* (ed. J. Carbonell), València, Albatros, 1973. Reimpressió: València, Tres i Quatre, 1983.
 - *11. ROÍS DE CORELLA, Joan, *Tragèdia e Caldesa i altres proses*, pròleg de Francisco Rico, (ed. M. Gustà), Barcelona, Edicions 62 / La Caixa, 1980.
 - *12. ROÍS DE CORELLA, Joan, *Psalteri*, edició actualitzada (eds. J. A. López Quiles / V. Ribes Palmero), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
 13. ROMEU FIGUERAS, Josep, *Dos poemas de Joan Roís de Corella: A Caldesa i La sepultura, Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans* (ed. N. Garolera), III, Barcelona, Curial, 1985, ps. 137-167. També a J. R. F., *Quatre lectures de poesia medieval*, Barcelona, La Magrana, 1991, ps. 79-114.

II. CINC ANYS DE BIBLIOGRAFIA CORELLIANA, 1993-1997

1. ADELL, Marc Vicent, *Problemàtica de l'acusatiu preposicional en català: notes al voltant de Roís de Corella*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 28. *Miscel·lània Germà Colon*, 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, ps. 93-110.
2. ANNICCHIARICO, Annamaria, *Perché tragedia?: Il gioco delle ambiguità nella Tragèdia de Caldesa di Joan Roís de Corella*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 53 (1991-1992), ps. 59-80.

- *3. ANNICCHIARICO, Annamaria, *Varianti corelliane e «plagi» del «Tirant»: Achille e Polissena*, Fasano di Brindisi, Schena, 1996.
4. Badia, Lola, Aucis amors. *Teoria i pràctica del desengany d'amor segons Joan Roís de Corella*, dins *Literatura Medieval. Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, III, Lisboa, Cosmos, 1993, ps. 275-282.
5. CABRÉ, Lluís i TURRÓ, Jaume, Perché alcun ordine gli habbia ad esser necessario: *la poesia 1 d'Ausiàs March i la tradició petrarquista*, *Cultura Neolatina*, núm. 55, 1-2 (1995), ps. 117-136.
6. CANTAVELLA, Rosanna, *Sobre el Triumfo de les dones de Roís de Corella*, dins *Actas del II Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (5-9 octubre 1987)* (eds. J. J. Lucía Megías i P. Gracia), Alcalà de Henares, Universidad II, 1992, ps. 217-228.
7. CANTAVELLA, Rosanna, *On the Sources of the Plot of Corella's Tragèdia de Caldesa*, dins *The Medieval Mind. Hispanic Studies in Honour of Alan Deyermond* (eds. I. Macpherson i R. Penny), Londres, Tamesis, 1997, ps. 75-90.
8. CANTAVELLA, Rosanna, *Dames a l'aigua: el tema del debat entre el Príncep de Viana i Joan Roís de Corella*, dins «Lo gentil estil fa pus clara la sentència». *De literatura i cultura a la València medieval* (ed. T. Martínez) = «Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura», núm. 8 (1997), ps. 37-46.
9. CARRÉ, Antònia, *L'Espill de Jaume Roig i El triunfo de les dones de Joan Roís de Corella*, dins «A sol post. Estudis de Llengua i Literatura», núm. 3 = «Universitas», núm. 5 (1995), ps. 91-94.
10. CHINER GIMENO, Jaume J., *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell, amb un fragment d'un manuscrit del «Tirant lo Blanch»*, Alcoi, Marfil, 1993.
11. CHINER GIMENO, Jaume J., *Aportació a la biografia de Joan Roís de Corella: noves dades sobre el seu naixement i la seua mort*, dins «Caplletra», núm. 15 (tardor 1993) [1994], ps. 49-62.
12. CINGOLANI, Stefano, *Joan Roís de Corella o la interioritat de la moral*, dins «Revista de Catalunya», núm. 120 (juliol-agost 1997), ps. 83-98.
13. CINGOLANI, Stefano, *D'Aquiles a Jesús. Reflexions sobre la cronologia de les obres de Joan Roís de Corella*, dins «Lo gentil estil fa pus clara la sentència». *De literatura i cultura a la València medieval* (ed. T. Martínez) = «Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura», núm. 8 (1997), ps. 67-86.
14. CINGOLANI, Stefano, *Joan Roís de Corella: La importància de dir-se honest*, València, Edicions 3 i 4, 1998.
15. DEYERMOND, Alan, *Las imágenes del bestiario en la poesía de Joan Roís de Corella*, dins *Ex libris. Homenaje al profesor José Fradejas Lebrero*, I, Madrid, UNED, Departamento de Literatura Española y Teoría de la Literatura, 1993, ps. 95-106.

16. GARRIGA, Carles, «*Vidi cum foribus lassus prodiret amator*», «Els Marges», núm. 51 (1994), ps. 86-99.
17. GUIA MARÍN, Josep, *L'autoria del Tirant de Martorell a Corella*, «Serra d'Or», núm. 434 (febrer 1996), ps. 57-59.
18. GUIA MARÍN, Josep, *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del «Tirant lo Blanc»*, Catarroja / Barcelona, Editorial Afers, 1996.
19. GUIA MARÍN, Josep, *Corella també en menjava, d'olives*, dins «Revista de Catalunya», núm. 105 (març 1996), ps. 83-114.
20. GUIA MARÍN, Josep, *Tres notes sobre el Jardinet d'orats*, «Afers», núm. 27 (1997), ps. 453-462.
21. HAUF VALLS, Albert, *Tirant lo Blanc: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana*, dins *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)* (eds. R. Alemany - A. Ferrando - L. B. Meseguer), II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitats d'Alacant, València i Jaume I, 1993, ps. 69-116.
22. HAUF VALLS, Albert, *Tirant lo Blanc: ¿novela anticaballeresca? Algunas cuestiones que plantea la conexión corelliana*, dins *Estudios sobre el «Tirant lo Blanc»*, Granada, Universidad de Granada, 1995, ps. 110-151.
23. KELLY, Henry A., *Ideas and Forms of Tragedy from Aristotle to the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
24. LAPESA, Rafael, *Gonzalo de Berceo y Joan Roís de Corella ante el duelo de la Virgen*, dins *Miscel·lània d'Homenatge al Dr. Esteve Pujals*, Barcelona, Columna, 1994, ps. 175-187.
25. LUCERO COMAS, Lluís, *La tradició ovidiana en l'obra de Joan Roís de Corella: una aproximació parcial*, dins *Tradició clàssica. Actes de l'XI Simposi de la Secció Catalana de la SEEC (1993)* (ed. M. Puig Rodríguez-Escalona), Govern D'Andorra, Conselleria d'Educació, Joventut i Esports, 1996, ps. 437-442.
26. MADRENAS TINOCO, Dolors i Juan M. RIBERA LLOPIS, *Oralit i narratologia: de la Història de Jacob Xalabín a la Tragèdia de Caldesa de Joan Roís de Corella*, dins *Literatura Medieval. Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, II, Lisboa, Cosmos, ps. 307-314.
27. MARTÍN PASCUAL, Llúcia, *Una aproximació a l'anàlisi de les comparacions extretes dels Bestiaris en els poetes del XIV i XV catalans*, dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, (Alacant-Elx, 1991), vol. I, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, ps. 145-257.
28. MARTINES, Vicent, *Per adolcir cotante pene amare: una coincidència de Roís de Corella amb uns sonets italians de la fi del segle XV*, «Revista de l'Alguer», V, núm. 5 (1994), ps. 219-228.
29. MARTÍNEZ, Tomàs, *Literatura i teologia en una proposta profeminista: el Triumfo de les dones de Joan Roís de Corella (1462)*, «Annali di Ca' Foscari. Rivista della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell'Univer-

- sità Ca' Foscari di Venezia», Venècia, Programma, 35, 1-2 (1996), ps. 225-236.
- *30. MARTÍNEZ, Tomàs, *Per a una interpretació del Triümfo de les dones, de Roís de Corella: claus ecdòtiques*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 33. *Miscel·lània Germà Colón*, 6, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, ps. 37-70.
 - 31. PARDO MOLERO, Juan Francisco, *La religiosidad en las obras de Joan Roís de Corella*, «Anales Valentinus. Revista de Filosofía y Teología», núm. 19, 37 (1993), ps. 175-193.
 - 32. PARRAMON BLASCO, Jordi, *Roís de Corella i l'enigma de Caldesa*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 30. *Miscel·lània Germà Colón*, 3, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995, ps. 69-79.
 - 33. PUJOL, Josep, Jo viu lo Ray ab la nobla Leuseteta. *Ressons d'una razo a la literatura catalana del XIV*, «A sol post. Estudis de Llengua i Literatura», núm. 3 = «Universitas», núm. 5 (1995), ps. 225-132.
 - *34. ROÍS DE CORELLA, Joan, *Rims i proses* (ed. T. Martínez), Barcelona, Edicions 62, 1994.
 - 35. TRILLA MILLÀS, E. i CRISTÓBAL LÓPEZ, V., *Las Heroidas de Ovidio en Joan Roís de Corella*, dins *Tradició clàssica. Actes de l'XI Simposi de la Secció Catalana de la SEEC (1993)* (ed. M. Puig Rodríguez-Escalona), Govern d'Andorra, Conselleria d'Educació, Joventut i Esports, 1996, ps. 693-697.
 - *36. TURRÓ, Jaume, *El mite de Caldesa: Corella al Jardinet d'orats*, «Atalaya, Revue Française d'Études Médiévales Hispaniques», núm. 7 (1996), ps. 103-116.
 - 37. VILLALMANZO, Jesús, *Biografía ilustrada y diplomatario de Joanot Martorell*, València, Ajuntament de València, 1995.
 - 38. WITTLIN, Curt, *Joan Roís de Corella: Introducció a una concordança de les seves obres*, dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)* (eds. R. Alemany - A. Ferrando - L.B. Meseguer), I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitats d'Alacant, València i Jaume I, 1993, ps. 327-367.
 - 39. WITTLIN, Curt, *The Pen that Eases Pain: A first Translation of Joan Roís de Corella's Tragèdia de Caldesa*, «Antipodas», núm. V (1993), ps. 47-59.
 - *40. WITTLIN, Curt, *Un text inèdit de Joan Roís de Corella: La visió a la porta de la senyora nostra de Gràcia, del 1487*, «A sol post. Estudis de Llengua i Literatura», núm. 3 = «Universitas», núm. 5 (1995), ps. 257-268.
 - 41. WITTLIN, Curt, *La Biblis, Mirra i Santa Anna de Joan Roís de Corella: traduccions modulades, amplificades i adaptades*, dins «Lo gentil estil fa pus clara la sentència». *De literatura i cultura a la València medieval* (ed. T. Martínez) = «Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura», núm. 8 (1997), ps. 175-189.

III. TÍTOLS CITATS A PROPÒSIT DE MARTORELL

1. BADIA, Lola, *El Tirant en la tardor medieval catalana*, dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993, ps. 35-99.
2. CINGOLANI, Stefano, *Clàssics i pseudoclàssics al Tirant lo Blanc. Reflexions a partir d'unes fonts de Joanot Martorell*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 45 (1995-1996), ps. 361-388.
- *3. *Curial e Güelfa* (ed. R. Aramon Serra), 3 vols., Barcelona, Barcino, 1930-1933; «Els Nostres Clàssics».
4. FUSTER, Joan, *Consideracions sobre el Tirant*, dins *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)* (eds. R. Alemany - A. Ferrando - L.B. Meseguer), II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant, València i Jaume I, 1993, ps. 5-23.
5. HAUF VALLS, Albert, *Tres cartes d'amor: contribució a l'estudi del gènere epistolar en el Tirant*, dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993, ps. 379-410.
6. MARTÍNEZ, Tomàs, *De la comtessa de Varoic a la princesa Carmesina: per la presència de Sèneca al Tirant lo Blanc*, dins *Estudis crítics sobre «Tirant lo Blanc» i el seu context. Actes del Col·loqui Internacional «Tirant lo Blanc», «l'albor de la novel·la moderna europea» (Ais de Provença, 1994)*, (ed. J.M. Barberà), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pàgs. 385-305.
7. PUJOL, Josep, *El desenllaç tràgic del Tirant lo Blanc*, *Les Troianes Sèneca i les idees de tragèdia al segle XV*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 45 (1995-1996), ps. 29-66.
8. PUJOL, Josep, *De Guido della Colonne al l'Ovidi epistolar: sobre el rendiment narratiu i retòric d'unes fonts del Tirant lo Blanc*, dins «*Lo gentil estil fa pus clara la sentència*». *De literatura i cultura a la València medieval* (ed. T. Martínez) = «Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura», núm. 8 (1997), ps. 133-174.
9. RENEDO, Xavier, *Raó i intuïció en Plaerdemavida*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 45 (1995-1996), ps. 317-360.
10. RIQUEL, Martí de, *Aproximació al Tirant*, Barcelona, Quaderns Crema, 1990.
11. TURRÓ, Jaume, *Sobre el Curial, Virgili i Petrarca*, dins *Miscel·lània Joan Fuster* (eds. A. Ferrando i A. G. Hauf Valls), III, Barcelona / València, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, ps. 149-168.
12. WITTLIN, Curt, *Dels manuscrits a l'edició: el Tirant, elaborat per Martorell el 1460 usant materials preexistents, revisat després valenciana prosa per Galba*, dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993, ps. 605-633.